

УДК 316.4:32(477)

ФРЕЙМІНГ У ПРОЦЕСІ ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЇ СКЛАДНИХ СОЦІАЛЬНИХ ОБСТАВИН (НА ПРИКЛАДІ ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ)

Бойко Ірина Ігорівна – аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету "Львівська політехніка"

У статті розглядається процес перетворення проблеми бідності у фактор політичного процесу за допомогою фреймінгу як технології проблематизації. В основі - конструкторська модель аналізу соціальної проблеми, яка пояснює, в який спосіб проблема перетворюється на елемент соціальної політики. Автор зосереджує увагу на фреймінгу складних соціальних обставин як на технологічному прийомі, операції в межах комунікативної технології дискурсу соціальної проблеми. Виокремлюються дискурсивні стратегії конструювання проблеми бідності в сучасних політичних текстах.

Ключові слова: фрейм, фреймінг, соціальна проблема, соціальне конструювання, "дискурс бідності".

В статье рассматривается процесс преобразования проблемы бедности в фактор политического процесса с помощью фрейминга как технологии проблематизации. В основе - конструкторская модель анализа социальной проблемы, объясняющая, каким образом проблема превращается в элемент социальной политики. Автор концентрирует внимание на фрейминге сложных социальных обстоятельств как на технологическом приеме, операции в пределах коммуникативной технологии дискурса социальной проблемы. Также выделяются дискурсивные стратегии конструирования проблемы бедности в современных политических текстах.

Ключевые слова: фрейм, фрейминг, социальная проблема, социальное конструирование, "дискурс бедности".

The article deals with transformation of the problem of poverty into the factor of political process by framing as a technology of problematization. It is grounded on the constructionist model of analysis of social problems, which explains how the problem is transformed into the element of social policy. The author focuses on framing of complex social circumstances as a technological method, operation within the communicative technology of discourse of social problem. Also the discursive strategies of construction of the problem of poverty in the modern political texts are highlighted.

Keywords: frame, framing, social problem, social construction, "poverty discourse".

Соціологічний аналіз дискурсу є важливим напрямом дискурсивного аналізу, зокрема в тій частині, яка торкається дискурсу соціальної проблеми в політичних текстах та визначається науково-теоретичною значущістю для соціології суспільно-політичних процесів. Це обумовлюється тим, що будь-яке явище, подія, проблема супроводжується створенням великого масиву різноманітних текстів, які є унікальним предметом для аналізу політичного процесу. Предметне дослідження властивостей і функцій політичного дискурсу як комунікативної технології дозволяє виявити принципи і закономірності політичного процесу в цілому. В результаті, проблема бідності актуалізується як фактор політичного процесу, вона може стати засобом до маніпуляції громадською думкою та потенційно має впливати на політичний вибір громадян, оскільки останнім часом зайняла стійку позицію в комунікативному просторі політичного процесу як всередині держави, так і на міжнародній арені.

Результати наукового дослідження феномену бідності викладені в працях економістів – А. Сміта, Т. Мальтуса, П. Ж. Прудона. Індивідуальну відповідальність за бідність як рушійну силу розвитку особистості та прогресу відстоювали представники соціал-дарвіністського підходу Г. Спенсер та Ф. Гіддінгс. Егалітаристський підхід до бідності представлений в працях Е. Реклю, К. Маркса, Ф. Енгельса. Емпіричні засади вивчення бідності та визначення її критеріїв подані в працях вчених-емпіриків – Е. Енгеля. Ч. Бута та С. Раунтрі.

Сучасні вчені займаються осмисленням історії вивчення проблеми бідності (Г. Кербо, В. Сичова, С. Ярошенко, Г. Атаян), розробкою концепту критеріїв бідності (П. Таунсенд, М. Оршанські, Т. Шульц, Л. Прокоф'єва, Л. Овчарова, А. Маконей, Н. Бондаренко, Н. Тихонова), визначенням підходів до вимірювання бідності (Н. Давидова, Л. Волочкова, В. Мініна, Н. Харченко). З. Бауман та І. Валлерстайн розглядають проблему бідності у вивчення сучасних світових трансформацій [12].

Концепції соціального конструкціонізму представлені в працях Дж. Беста, М. Спектора, Дж. Кітсьюза, Г.Блумера, П. Бергера і Т. Лукмана. С.Хілгартнера та Ч.Боска. Методологічні засади фреймового аналізу текстів як частини дискурсивного аналізу представлено в концепціях Дж. Бергмана, І. Гофмана, М. Мінські, Р. Ентмана, Д. Сноу.

Не кожна проблема в житті звичайної людини може опинитися в центрі уваги держави, спричинити законодавчі реформи або реструктуризацію системи соціальної політики.

Усвідомлення певного дискомфорту або складної ситуації як нагальної соціальної проблеми змушує шукати її причини і найчастіше пов'язане з ідентифікацією її носіїв, винних у створенні такого дискомфорту, а також суб'єктів чи інстанцій, що відповідають за її усунення [1, с.26]. Саме тому **метою нашої роботи** є аналіз процесу конструювання соціальної проблеми у політичному дискурсі передвиборчої кампанії на прикладі фреймового аналізу питання бідності в Україні, зокрема визначення ролі фрейму у структурі соціальної проблеми.

Спеціалісти з комунікативних технологій працюють над тим, щоб помістити соціальну проблему у "блискучу упаковку", яка вдало презентує те чи інше питання. Щоб успішно конкурувати з іншими версіями соціальної реальності, заявники проблем використовують різноманітні комунікативні стратегії для встановлення/доведення правдоподібності своєї версії соціальної реальності. П. Ібарра та Дж. Кітсьюз [2], запропонували термін "риторичні ідіоми", щоб описати загальні комунікативні стратегії, які використовуються у процесі висунення заяв-вимог.

Риторичні ідіоми – це особливі способи, за допомогою яких актуалізується проблемний статус складних соціальних обставин. Термін "ідіома" тут вживається скоріше не у філологічному значенні, а у значенні фразеологізму, фразеологічного звороту, стійкої конструкції, цілісної за значенням, в якій слова втрачають буквальної семантику і позначають інші культурні коди – поведінкові, духовні, моральні тощо. Ідіоми це специфічні мовні формули, картини світу із закодованою інформацією про минуле, національний спосіб сприйняття світу.

Нам видається, що в такому розумінні термін "риторичні ідіоми" можна замінити на поняття "фрейм". Розуміння того, що сприймання значимості будь-якої проблеми залежить від структури нарративу, призвело до розробки концепції фреймінгу (фреймінг – свідоме використання визначеного фрейму проблеми для того, щоб отримати задане емоційне ставлення і готовність до дії) як процесу, в основі якого лежать когнітивні схеми [3;4;5].

Фрейм розміщує проблему в такий спосіб, щоб її легко було зрозуміти. Він являє собою форму організації знання, спосіб його розумового структурування. Фрейм визначається як "концептуальна структура для декларативної, рідше – процедурної, презентації знань про типізовану ситуацію або типові властивості об'єкта" [6, с. 231].

Під "фреймом соціальної проблеми" в даному випадку розуміємо спосіб організації уявлень, що зберігаються в соціальній пам'яті стосовно цієї проблеми, це так зване семантичне поле соціальної проблеми.

В такому розумінні фрейми підкоряються принципам організації, що "генерують" ті чи інші соціальні події. Ці ж принципи регулюють і нашу суб'єктивну участь у подіях. Фрейм конкретизує, що в даній культурі є характерним і типовим, а що – ні. Фрейми організують наше розуміння світу в цілому, а тим самим регулюють нашу щоденну поведінку.

Таким чином, фрейми визначають соціальні проблеми – позначаючи, що робить той чи інший агент, якими є його витрати і вигоди, які, як правило, вимірюються у термінах культурних цінностей; фрейм діагностує причини проблеми — визначає сили, які створюють проблему; виносить моральні судження — оцінює дії причинних агентів та їхні впливи; пропонує рецепт - засоби вирішення проблеми та їх легітимацію і пояснення ймовірних наслідків [7, с.55].

Фрейм "...відноситься до схеми інтерпретації, що спрощує і конденсує "навколишній світ" вибірково позначаючи та кодуєчи об'єкти, ситуації, події, переживання і послідовності дій в рамках свого теперішнього або минулого досвіду" [8]. Цей термін запозичений у І. Гофмана [3, с. 21], а за його словами, фрейми дозволяють особистості "розмістити, сприймати, ідентифікувати та позначити "події або обставини в рамках свого життєвого простору або і світу в цілому". У своїй ґрунтовній роботі по фреймінгу Сноу, Рочфорд, Воден та Бенфорд [8;9] пояснюють, що "у наданні події або обставинам сенсу, фрейми працюють як організація досвіду і як керівництво до дії для індивіда або для групи".

Саме через це суб'єкти процесу соціальної проблематизації цілеспрямовано фреймують події та умови з метою мобілізації потенційних прихильників і виборців, для того, щоб отримати підтримку з одного боку та демобілізувати супротивників, з іншого боку [4, с.198].

Мета такого роду фреймінгу розмістити проблему у моральному універсумі [10, с.69].

Використання фрейму теми в межах операційної частини технології веде в кінцевому рахунку до присвоєння їй проблемного статусу або резонансу через розміщення її в розряді ціннісно-навантажених тем і наративних формул, які запам'ятовуються громадськістю. Фрейми відображають конструкти "моральної компетентності", які існують на рівні здорового глузду: їхнє використання зазвичай передбачає, що аудиторія зобов'язана визнати важливість висловлених цінностей і, відповідно, використання цього фрейму тими, хто висуває заяви-вимоги. Завдання фрейму – спростити розуміння складних соціальних обставин і, посиляючись на моральну компетентність, (ні в якому разі не на власні інтереси учасників) прояснити і актуалізувати її розуміння, розставляючи акценти.

Все вищезазначене дозволяє назвати фрейми соціальних проблем важливими елементами дискурсу соціальної проблеми як комунікативної технології. При тому слід розділити їх на фрейми соціальної проблематизації, якщо йдеться про те, що фрейм допомагає складним соціальним обставинам перетворитися на соціальну проблему, і фрейми соціальної депроблематизації, якщо йдеться про те, що за допомогою фрейму знижується рівень загрози складних соціальних обставин в уявленні громадськості.

Фреймінг складних соціальних обставин є технологічним прийомом, операцією в межах комунікативної технології. Фрейми призначені, як правило, для створення емоційного фону сприйняття проблеми і використовують для цього терміни та наративи з розряду "моральної компетентності" адресата-спостерігача політичного дискурсу. Фреймінг соціальних проблем емоційного характеру – це ті самі риторичні ідіоми П. Ібарра та Дж. Кітсьюз.

Ідіоми (фрейми) сформульовані П. Ібарра та Дж. Кітсьюз (1993) визначаються як "втрата", "загроза", "нерозумність", "позбавлення права", "утиску у правах", "дискримінація", "лихо" і покликані забезпечити інтерпретацію складних соціальних обставин, базуючись на різного типу поясненнях (раціоналізаціях) і пропонують різного типу реакції або шляхи вирішення проблеми. Отже можна використати компоненти аргументації у поясненнях фрейму.

Кожен з названих фреймів покликаний забезпечити інтерпретацію складних соціальних обставин, базуючись на різного типу поясненнях (раціоналізаціях) і пропонують різного типу реакції або вирішення проблеми, тобто фреймінг включає підстави, які підтверджують очевидність існування проблеми (що турбує/ заважає найбільше); висновки, які забезпечують розуміння необхідної для вирішення проблеми дії (що зробити), і виправдання, тобто міркування і цінності, які громадськість повинна поділяти, щоб зв'язати підстави і висновки у єдиний логічний ланцюг заяви-вимоги щодо проблеми (чому це нас турбує або має турбувати). Таким чином фреймінг забезпечує рамку, яка поєднує підстави проблеми, або факти з висновками, або діями, які потрібні для вирішення проблеми [11].

Кожен фрейм спирається на різні види підстав, виправдань і висновків, які можна охарактеризувати (на прикладі фреймів бідності) в наступний спосіб у таблиці 1:

Таблиця 1.

Фрейми проблематизації складних соціальних обставин

Фрейм соціальної проблеми	Інтерпретація складних соціальних обставин Що саме є проблемою ?	Раціоналізація фрейму Чому саме це є проблемою ?	Правильна реакція на проблему/вирішення проблеми Що слід зробити, щоб це не було проблемою ?
"Лихо"/ "катастрофа"	Бідність постає як неможливість вийти з так званої "руїни", що викликана станом незадоволення життєво необхідних потреб людини.	"Фоновіа проблема" бідності є причиною наближення суспільства до межі соціального зриву (суспільної напруги).	Ефективна політика соціального захисту, забезпечення.
"Позбавлення права", "утиск у правах", "дискримінація"	Відсутність справедливості, соціальних гарантій, рівних можливостей, порушення гідності.	Існує частка людей в суспільстві, дохідна частина яких в основному формується із соціальних виплат і є нижчою за прожитковий мінімум. Це зумовлює вразливість цих груп.	Держава як гарант допомоги і підтримки бере участь у розподілі благ, послуг, прав за принципом чесної/справедливої гри (fair play).

"Втрата"	Втрата гідного та безпечного життя, можливості реалізувати себе у країні; бідність підриває імідж країни на міжнародній арені; втрачаються можливості права власності на матеріальні цінності; втрата джерел доходів (роботи);	Важливість ресурсів, які втрачаються, полягає в тому, що вони є основою для збереження української самобутності, суспільної моралі, державної справедливості, гідного життя відповідальності влади, індивідуальної власності.	Захист через зміну системи соціальної політики, "податкові канікули" для малого та середнього бізнесу, формування іміджу країни як європейської країни.
"Нерозумність"	"Чому бідні – бо дурні, чому дурні – бо бідні!"	Влада блокує доступ до інформації, зокрема через нерозвинену систему доступу до мережі соціального захисту, пільгового кредитування і ін..	Підвищення рівня освіти, правової культури, громадського контролю.

Риторичні ідіоми (фрейми) в схемі, запропонованій Ібарра та Кітсьюзом, дають змогу виокремити основні вузлові поняття дискурсу соціальної проблеми бідності, а обрана методика фреймового аналізу¹ дозволяє показати, яким чином сполучення цих вузлових понять у різних конфігураціях формують те, що ми називаємо дискурсивні стратегії, тобто реалізуються у намірах суб'єктів політичного процесу.

Аналізуючи передвиборчі політичні тексти ми виділили п'ять дискурсів конструювання соціальних проблем, в рамках яких конструюється дискурс бідності. Це реформаторсько - інноваційна дискурсивна стратегія, революційна дискурсивна стратегія, ремінісцентна дискурсивна стратегія, консервативний дискурс або дискурс статус-кво.

Реформаторсько-інноваційна дискурсивна стратегія передбачає, що усі соціальні проблеми вирішуються шляхом реформування та введення інновацій в усі сфери суспільного життя. Якщо якась певна модель розвитку є неефективною, не забезпечує гідний рівень життя більшості громадян, то її потрібно змінювати і оновлювати.

Революційна дискурсивна стратегія передбачає проведення кардинальних радикальних змін, якщо це необхідно для покращення життя та вирішення соціальних проблем. Цей дискурс ми можемо також охарактеризувати як дискурс радикальних соціальних перетворень, які вважаються ефективними. В дискурсі революційної стратегії соціальна проблема існує на тлі ідеологічного спрямування. Висувається ряд проблем, які потребують негайного вирішення. Вирішення соціальної проблеми на місцях лежить в площині загальнонаціонального масштабу.

Ремінісцентна дискурсивна стратегія – передбачає розгляд соціальних проблем як вияв неефективності існуючої влади, пануючої ідеології. Ця стратегія передбачає, що повернення до стандартів минулого, які вважаються "ідеальними" та найбільш ефективними є рецептом вирішення усіх проблем та питань суспільства.

Дискурсивна консервативна стратегія або дискурс статус-кво. Ця стратегія передбачає, що стан, в якому знаходиться суспільство, країна є стабільний, його потрібно змінювати, але тільки в межах того, як розвивається країна. Цей дискурс, на нашу думку, можна прив'язати до того, що пропонує на виборах партія, яка є при владі і на якій вже лежить/лежала відповідальність за суспільний розвиток. Така партія потенційно не може декларувати свої невдачі чи недоробки, тому суспільний стан речей сприймається як належне, як традицію незмінний стан речей, який потрібно час від часу оновлювати в міру надходження суспільних "заявок".

¹ Об'єкт нашого аналізу – тексти передвиборчих програм політичних партій, які брали участь у виборах до Парламенту 28 жовтня 2012 року. Для аналізу ми використовували програми партій, які були найбільш представлені в медійному просторі – це Партія регіонів, ВО «Батьківщина», УДАР, КПУ, ВО «Свобода», «Україна - вперед» Наталії Королевської, Радикальна партія Олега Ляшка, «Наша Україна».

Для того, щоб вивести дискурсивні стратегії конструювання соціальних проблем ми проводили фреймовий аналіз даних за методикою, запропонованою науковцем Засекиною Л.В.

Проведення низки виділених етапів фреймового аналізу текстів передвиборчих програм політичних партій, які брали участь у виборах до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 року дало нам змогу виділити вісім основних категорій: цінності, виборчий/політичний процес, люди, дії, суб'єкти і їх соціальні відносини, територія дії, політичні акцент, господарство.

В межах категорій ми визначали сценарій політичного тексту кожної політичної сили, що передбачає відбір найчастотніших категорій фрейму, які мають найбільшу питому вагу в межах окремого фрейму.

В межах цих дискурсів ми виокремили окремі дискурсивні стратегії конструювання проблеми бідності:

- Дискурс захисту (матеріального, морального, культурного)
- Дискурс можливостей
- Дискурс соціального дисбалансу та парадоксального соціального приниження

Дискурсивна стратегія **захисту** розглядає бідність крізь призму матеріальної незахищеності. Ця проблема торкається людей і суспільства через те, що немає достатнього матеріального забезпечення з боку держави. Ключовими категоріями в межах цього дискурсу є низькі соціальні виплати, акцент на необхідності пільг, акцент на існуванні матеріально незахищених верств населення, які потребують підтримки держави, які потребують пільг. Рецепт вирішення проблеми бідності є ефективна політика соціального захисту, забезпечення.

Ця стратегія найбільш вдало використовується в межах реформаторського дискурсу політичного тексту, хоча зустрічається в усіх типах дискурсів текстів, які ми виділили – в реформаторському, революційному, консервативному.

В дискурсі **можливостей** передбачається, що бідність – це проблема відсутності повноцінного спектру можливостей, доступу до всіх благ, якими в ідеалі повинна володіти кожна людина в успішному суспільстві, в успішній державі. Рівність можливостей дає шанси однакового стартового капіталу для життя, будівництва кар'єри, що виливається в забезпечення людиною своїх потреб.

Ця дискурсивна стратегія найбільш вдало представлена в революційній стратегії. Доступ усіх до суспільних благ можливий за умов радикальних соціальних перетворень.

Дискурс соціального дисбалансу та дискурс парадоксального соціального приниження – в цій стратегії бідність конструюється як стан соціальної несправедливості, суспільної нерівності в незбалансованому співвідношенні та різкій поляризації багатих і бідних. Така поляризація породжує дестабілізує суспільство і вводить його в певний депресивний стан. Імовірно, що в такий спосіб зароджується суспільна ворожнеча, а суспільна прірва розкидає систему держави.

Також в цій стратегії передбачається розгляд проблеми бідності через принизливе відчуття себе та своєї участі в суспільстві соціально незахищених верств населення. Піднімається питання людської гідності, ставлення до якої в сучасному суспільстві нерідко визначається рівнем матеріального забезпечення.

Найбільш яскраво ця стратегія проявляється в ремінісцентному дискурсі, як в так званому дискурсі альтернативної реальності, звинувачення капіталізму, ідеалізація соціалізму як можливості врівноважити суспільний розподіл бідних-багатих.

Саме в такому дискурсивному конструкті, який ми визначили, провівши низку етапів фреймового аналізу, бідність стає предметом публічного обговорення та медіа висвітлення, та закладається в свідомості суспільства. Таким чином соціальна проблема бідності актуалізується і як фактор політичного процесу. Зазначимо також, що від фрейму соціальної проблеми, тобто тієї рамки, в які вкладається зміст проблеми, залежить пропонований політиками рецепт регулювання цієї соціальної проблеми.

Знання і використання комунікативних технологічних схем фреймінгу дає можливість учасникам виборчого політичного процесу регулювати обговорення ситуації, що склалася, за потребою драматизувати ситуацію, а виборцям вступати в цей процес не наївними спостерігачами, а зі знанням справи і розумінням того, що відбувається на публічних аренах з метою завоювати їхні голоси. Перспективи подальших розвідок дослідження ми вбачаємо у дослідженні комунікативних технологічних прийомів проблематизації та депроблематизації складних соціальних обставин в процесі конструювання соціальної проблеми та порівняльному дослідженні фреймінгу за різними схемами проблематизації і депроблематизації.

Література:

1. Климанська, Л. Д. Формати соціальної політики [Текст] / Л.Д. Климанська // Сучасна українська політика. – 2011. - №24. – С.25-35;
2. Ibarra, Peter R. and John I. Kitsuse (2003): Claims-Making Discourse and Vernacular Resources. In: Holstein, James A. and Gale Miller (eds.): Challenges and Choices: Constructionist Perspectives on Social Problems. New York, NY: Aldine de Gruyter, pp. 17–50.: 25–33;
3. Goffman E. Frame analysis: An essay on the organization of experience/ E. Goffman Cambridge: Harvard University Press, 1974;
4. Snow, David A. and Robert D. Benford 1988 Ideology, frame resonance and participant mobilization/ David A. Snow, and Robert D. Benford International Social Movement Research 1:197-217;

5. Entman, R.M. Framing U.S. coverage of international news: Contrasts of narratives of the KAL and Iran air incidents/ R.M. Entman //Journal of Communication. – 1991. - № 41 (4). - P.6-27;
6. Баранов, А.Н. Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике. Т.1 / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский, М. Н. Михайлов, П. Б. Паршин, О. И. Романова. - М.: Помовский и партнеры, 1996. - 641 с.;
7. Entman, R.M. Framing: toward clarification of a fractured paradigm // Journal of Communication,1993, № 43 (4). P. 51-58;
8. Snow, David A. and Robert D. Benford 1992 Master frames and cycles of protest. In Aldon D. Morris and Carol McClurg Mueller (eds.), In *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven: YaleUniversity Press.137;
9. Snow, David A., E. Burke Rochford, Jr., Steven K. Worden, and Robert D. Benford 1986. Frame alignment processes, micromobilization, and movement participation. *American Sociological Review* 51:464-481.1986:464
10. Ибарра П., Китсьюз Д. Дискурс выдвижения утверждений-требований и просторечные ресурсы // Социальные проблемы: конструкционистское прочтение. Хрестоматия. Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2007,- 292с.;
11. Климанська, Л. Д. Фреймінг мовного питання в Україні: технологія проблематизації [Текст] / Л.Д. Климанська // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Збірник наукових праць. — Випуск 18. — X., ХНУ імені В.Н.Каразіна, —2012. — С.290 — 295.
12. Лебідь Л. І: Соціальний простір бідності в старопромисловому регіоні (на прикладі Донбасу): дис. канд. соц.наук: 22.00.04 /Лебідь Лілія Іванівна. – X., 2009. – 237 с.